

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ТА ОЦІНКИ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ НА ПІДПРИЄМСТВІ

ЄФРЕМОВА Л. В.

кандидат економічних наук

ПАНФІЛОВА О. А.

ФЕДЬ В. М.

Харків

Питання обліку та оцінки дебіторської заборгованості є актуальним, оскільки для підприємства дуже важливо визначити реальну вартість своїх активів. На сьогоднішній день не існує загальноприйнятої методики оцінки дебіторської заборгованості, не дивлячись на те, що існує достатньо великий попит на дану послугу з боку організацій всіх форм власності, тому даний напрямок потребує подальшого дослідження.

Метою даної статті є висвітлення деяких особливостей порядку визнання, обліку і оцінки дебіторської заборгованості на підприємстві.

З 01.01.2000 р. порядок здійснення вітчизняного бухгалтерського обліку господарських операцій регламентується національними Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку (далі – П(С)БО). Про методологічні засади бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості йдеться в П(С)БО 10.

Слід зазначити, що з введенням П(С)БО 10 у дію, економічна суть терміна «дебіторська заборгованість» не змінилася: як і раніше, це – сума заборгованості юридичних і фізичних осіб перед підприємством на конкретну дату. Дебіторська заборгованість може виникати щодо продажу товарів, наданих робіт (послуг), відшкодування збитків та задоволення претензій, розрахунків з підзвітними особами і т. п. У той же час П(С)БО 10 внесло певні зміни в порядок бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості. Приміром, змінився порядок класифікації розподілу дебіторської заборгованості, яка в даний час здійснюється за такими критеріями:

1. Залежно від термінів її погашення (до одного року або операційного циклу або понад одного року або операційного циклу).

2. Залежно від імовірності її погашення.

3. За оцінкою відображення в балансі дебіторської заборгованості (з'явився термін «чиста реалізаційна вартість»).

Відповідно до П(С)БО 10 у складі активів підприємства дебіторська заборгованість відображається за таких умов:

1. Існує ймовірність, що підприємство у майбутньому отримає економічні вигоди від погашення такої дебіторської заборгованості.

2. Суму дебіторської заборгованості можна достовірно оцінити.

З метою ведення бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості Планом рахунків передбачено Клас 3 рахунків «Кошти, розрахунки та інші активи», в окремих випадках дебіторська заборгованість може відобразитися на рахунках класу 6 «Поточні зобов'язання».

ОСОБЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ ВІДПОВІДНО ДО П(С)БО

Дебіторська заборгованість, не пов'язана з реалізацією товарів (робіт, послуг), може виникнути за розрахунками з бюджетом, підзвітними особами, за претензіями та в деяких інших випадках.

За такими критеріями, як терміни і вірогідність погашення, дебіторська заборгованість поділяється на:

1. *Довгострокову заборгованість* – сума дебіторської заборгованості, яка не виникає в ході нормального операційного циклу і буде погашена через дванадцять місяців з дати складання балансу. Довгострокова заборгованість відображається у складі необоротних активів підприємства, тобто в першому розділі активу балансу.

2. *Поточну заборгованість* – сума дебіторської заборгованості, яка виникає в ході нормального операційного циклу або буде погашена протягом дванадцяти місяців з дати складання балансу. Поточна дебіторська заборгованість відображається в активі балансу підприємства у складі оборотних активів.

У свою чергу, поточна дебіторська заборгованість, залежно від ступеня ймовірності її отримання, підрозділяється на такі види:

1. *Безнадійна дебіторська заборгованість* – це поточна дебіторська заборгованість, щодо якої є впевненість у її неповерненні боржником або за якою минув строк позовної давності (3 роки).

2. *Сумнівні борги* – це заборгованість, щодо якої існує неупевненість в тому, що вона буде погашена боржником.

ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ ТА ВІДОБРАЖЕННЯ ЇЇ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ ТА ЗВІТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Моменти визнання дебіторської заборгованості та відображення її в бухгалтерському обліку та звітності підприємства:

1. Поточна заборгованість (небезнадійна і несумнівна) визнається одночасно з визнанням прибутку від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг або при отриманні передоплати і оцінюється за первісною вартістю.

2. Безнадійна дебіторська заборгованість визнається в тому звітному періоді, в якому підприємство отримало інформацію про те, що така заборгованість не буде повернута.

3. Сумнівні борги визнаються у тому звітному періоді, в якому у підприємства виникають сумніви щодо погашення дебіторської заборгованості. Сумнівні борги продовжують враховуватися у складі активів підприємства до моменту визнання їх безнадійною заборгованістю або до моменту погашення.

4. Момент визнання довгострокової заборгованості у П(С)БО 10 не визначений. На нашу думку, довгострокова дебіторська заборгованість повинна визнаватися в тому звітному періоді, в якому чи здійснено передплату за товари (роботи, послуги), або відвантажено товари, надані роботи (послуги).

Отже, будь-яка дебіторська заборгованість підприємства спочатку відображається на балансі підприємства або як поточна, або як довгострокова.

При реалізації продукції в кредит виникає ризик непогашення всієї заборгованості. Тому у підприємства завжди є дебіторська заборгованість, щодо повернення якої існують сумніви.

Очевидно, що сумнівні борги завищують реальний результат реалізації, що суперечить принципу обачності відповідно, з яким підприємство не має допускати завищення оцінки активів і доходів та заниження оцінки зобов'язань і витрат. Тому підприємству необхідно визначити можливі втрати від неповернення частини заборгованості в момент визнання доходу від реалізації, а не в тому періоді, в якому дебітори фактично не змогли погасити борг.

При відображенні дебіторської заборгованості на балансі підприємство не може з певною достовірністю визначити ступінь імовірності її повернення. У той же час активи підприємства повинні відображатися у звітності виходячи з реальної оцінки. Тому поточна дебіторська заборгованість відображається в балансі підприємства за чистою реалізаційною вартістю, яка визначається як сума дебіторської заборгованості, відкоригована на резерв сумнівних боргів.

Для бухгалтерського обліку резерву сумнівних боргів використовується регулюючий рахунок 38 «Резерв сумнівних боргів».

Економічний зміст резерву сумнівних боргів, відповідно до національних стандартів, полягає в уточненні оцінки дебіторської заборгованості.

Таким чином, резерв сумнівних боргів служить для відображення дебіторської заборгованості в тій сумі, яка може бути реально повернена боржниками, тобто є активом підприємства (здатна принести економічні вигоди).

Чиста вартість реалізації – це сума поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги за вирахуванням резерву сумнівних боргів. Для її визначення на дату балансу розраховується резерв сумнівних боргів.

Відповідно до п. 8 П(С)БО 10 величина резерву сумнівних боргів (РСБ) визначається за одним із методів:

- 1) застосування абсолютної суми сумнівної заборгованості;
- 2) застосування коефіцієнта сумнівності.

За методом застосування абсолютної суми сумнівної заборгованості величина РСД визначається на підставі аналізу платоспроможності окремих дебіторів. У даний час чітке формулювання поняття «платоспроможність окремих дебіторів» у стандартах відсутня, як відсутні будь-які роз'яснення щодо порядку визначення резерву за цим методом.

За методом застосування коефіцієнта сумнівності величина резерву розраховується як добуток суми залишку дебіторської заборгованості на початок періоду на коефіцієнт сумнівності.

Коефіцієнт сумнівності може розраховуватися такими способами: визначення питомої ваги безнадійних боргів у чистому доході; класифікація дебіторської заборгованості за строками непогашення; визначення середньої питомої ваги списаної протягом періоду дебіторської заборгованості у сумі дебіторської заборгованості на початок відповідного періоду за попередні 3 – 5 років.

Визначена на основі класифікації дебіторської заборгованості величина сумнівних боргів на дату балансу представляє залишок резерву сумнівних боргів на ту ж дату. Залишок резерву сумнівних боргів на дату балансу не може перевищувати суму дебіторської заборгованості на ту ж дату.

Класифікація дебіторської заборгованості здійснюється групуванням дебіторської заборгованості за строками її непогашення із встановленням коефіцієнта сумнівності для кожної групи. Коефіцієнт сумнівності встановлюється підприємством, виходячи з фактичної суми безнадійної дебіторської заборгованості за попередні звітні періоди.

Нарахування суми РСД за звітний період відображається у звіті про фінансові результати у складі інших операційних доходів.

Дебіторська заборгованість не володіє функцією товару, і відповідно оцінюватися може тільки нематеріальний актив – уступка права вимоги дебіторської заборгованості. Отже, метою проведення незалежної оцінки дебіторської заборгованості є визначення вартості об'єкту оцінки – уступка права вимоги.

Дебіторська заборгованість оцінюється за ринковою або ліквідаційною вартістю, якщо інший вид вартості не визначений замовником.

У національному стандарті № 1 «Загальні принципи оцінки майна і майнових прав» приведено таке визначення ринкової вартості майна «Ринкова вартість – це вартість, за яку можливе відчуження об'єкта оцінки на ринку подібного майна на дату оцінки за угодою, укладеною між покупцем та продавцем, після проведення відповідного маркетингу за умови, що кожна з сторін діяла зі знанням справи, розсудливо і без примусу» [1].

Національний стандарт № 1 дає наступне визначення ліквідаційної вартості: «Ліквідаційна вартість – це грошова сума, що може бути отримана в разі необхідності продажу об'єкта на ринку в термін, значно коротший за середньоринкову експозицію об'єктів такого типу, або в умовах вимушеного продажу». Ця вартість не враховує затрати, що пов'язані з підготовкою об'єкта до продажу, його зберігання, охорону тощо.

Оцінка дебіторської заборгованості може проводитися одним з таких підходів: витратний, дохідний, порівняльний (ринковий). Вибір конкретного підходу, що використовується під час оцінки дебіторської заборгованості боржника, визначається суб'єктом господарювання, що здійснює оцінку, в залежності від мети оцінки.

Особливістю оцінки прав вимоги виконання зобов'язань є те, що оцінці підлягають тільки ті права, які вже виникли, а не ті, які можуть виникнути в майбутньому. Як приклад, можна навести один із методів оцінки прав виконання зобов'язань, розроблений академіком АЕН України В. Галасюком [4]. В основі запропонованого методу лежить універсальна формула для визначення вартості рішення суб'єкта відносно об'єкта економічних відносин, що виражає вартість даного об'єкта під час вибору відповідного варіанта рішення.

У кожний момент часу суб'єкт економічних відносин повинен відповісти на питання: який з можливих варіантів рішення йому обрати. Для вибору найкращого рішення з безлічі можливих варіантів, суб'єкт, який приймає рішення, повинен для кожного з варіантів передбачити безліч подій, що стануть ймовірним його наслідком. Потім, якщо це рішення економічне, суб'єкт, який приймає рішення, кожний з цих подій, що підлягає вимірюванню, ставить у відповідність умовно-грошовий потік – CCF (*Conventional cash flow*) – потік об'єктів економічних відносин між суб'єктами економічних відносин у певний період часу, виражений в грошовому еквіваленті.

Проте слід мати на увазі, що для майбутніх CCF характерні різні періоди їх виникнення. Тобто для отримання таких результатів, які можна було б порівняти, оцінка їх вартості повинна ґрунтуватися на концепції вартості грошей в часі та здійснюватися із застосуванням процедури дисконтування.

Введення поняття просторово-часової структури ставки дисконтування, а також позитивних і від'ємних CCF конкретного суб'єкта економічних відносин дозволило надати двом початковим типам критеріїв економічної ефективності такий вигляд

$$\Theta = \sum_{q=1}^l \sum_{t=0}^k \frac{X_{qt}}{(1+r_{qt})^t} - \sum_{q=1}^l \sum_{t=0}^k \frac{Y_{qt}}{(1+r_{qt})^t}, \quad (1)$$

$$\Theta' = \frac{\sum_{q=1}^l \sum_{t=0}^k \frac{X_{qt}}{(1+r_{qt})^t}}{\sum_{q=1}^l \sum_{t=0}^k \frac{Y_{qt}}{(1+r_{qt})^t}}, \quad (2)$$

де X_{qt} – позитивний CCF суб'єкта економічних відносин в точці q у момент часу t ;

Y_{qt} – від'ємних CCF суб'єкта економічних відносин в точці q у момент часу t ;

r_{qt} – ставка дисконтування в точці q у момент часу t .

При оцінці права вимоги дебіторської заборгованості можна припустити, що виконання зобов'язань не викликає від'ємних умовно-грошових потоків. Тоді, з урахуванням даного допущення оцінку прав вимоги виконання зобов'язань можна здійснювати з викорис-

танням такої формули, що є окремим випадком універсальної формули [5]:

$$\Theta = \sum_{q=1}^l \sum_{t=0}^k \frac{X_{qt} P_{Xqt}}{(1+r_{qt})^t}. \quad (3)$$

Юридична «якість» права вимоги виконання зобов'язань відображає, в якій мірі відповідні документи зобов'язали боржника виконувати зобов'язання.

Економічна «якість» права вимоги виконання зобов'язань відображає, в якій мірі боржник здатний виконувати зобов'язання, які зафіксовані у відповідному документі.

Розрахунок параметра можна здійснити за допомогою такої формули [4]:

$$P_{X_{qt}} = K_j \cdot K_e, \quad (4)$$

де $P_{X_{qt}}$ – ймовірність виникнення відповідного грошового потоку в точці q у момент часу t , що відображає пов'язаний з ним економічний ризик;

K_j – коефіцієнт, що відображає юридичну «якість» права вимоги виконання зобов'язань;

K_e – коефіцієнт, що відображає економічну «якість» права вимоги виконання зобов'язань.

Значення коефіцієнта K_j знаходиться в діапазоні [0; 1]. Нульове значення коефіцієнта вказує на те, що документ, який підтверджує зобов'язання, право вимоги виконання якого є об'єктом оцінки, жодною мірою не зобов'язав боржника і не є юридично значущим. Значення коефіцієнта, що дорівнює одиниці, вказує на абсолютну юридичну надійність зобов'язань, право вимоги виконання якого є об'єктом оцінки. Інші значення даного коефіцієнта умовно відображають проміжні значення юридичної надійності зобов'язань, право вимоги виконання яких є об'єктом оцінки.

Значення коефіцієнта K_e також знаходиться в діапазоні [0; 1]. Нульове значення коефіцієнта вказує на повну неспроможність боржника виконати зобов'язання, право вимоги виконання якого є об'єктом оцінки. Значення коефіцієнта, що дорівнює одиниці, вказує на повну спроможність боржника виконати зобов'язання, право вимоги виконання якого є об'єктом оцінки. Інші значення даного коефіцієнта умовно відображають проміжні значення можливості боржника виконати зобов'язання, право вимоги виконання яких є об'єктом оцінки.

Значення коефіцієнтів K_j та K_e визначається експертним шляхом оцінювачем, на основі отриманих даних про боржника.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило розкрити сутність поняття дебіторської заборгованості, розглянути деякі особливості її визнання і обліку, а також встановити, що на сьогоднішній день не існує загальноприйнятої методики оцінки дебіторської заборгованості. Розглянута ж нами методика оцінки прав вимоги виконання зобов'язань базується на концепції CCF і правовій концепції активів, і, з нашої точки зору, не має чітких критеріїв розрахунку ставки дисконту, що може спричинити за собою суб'єктивізм її розрахунків і, відповідно, знижує достовірність розрахунку вартості дебіторської

заборгованості. Тому дослідження оцінки дебіторської заборгованості має бути продовжене. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Постанова КМУ України від 10.09.2003. № 1440 «Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав». – Сб. нормативних документів. – Х.: Конус, 2005.

2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість». Затверджено наказом Міністерства фінансів України від 8 жовтня 1999 р. № 237.

3. Бухгалтерський фінансовий облік: Підручник для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів / за ред. Проф. Ф. Ф. Бутинця. – Житомир: ПП «Рута», 2003.

4. Галасюк В. В. Проблемы теории принятия экономических решений: Монография. – Днепропетровск: Наука и образование, 2000.

5. Галасюк В., Галасюк В. Метод оцінки прав вимоги виконання заборгованості // Держ. інформ. бюл. про приватиз. – 2003. – № 2. – С. 38 – 41.